

Беларуская фантастычная літаратура ў кантэксце сучаснай міфатворчасці

Артыкул прысвечаны даследаванню асаблівасцей праяўлення міфатворчых працэсаў у сучаснай беларускай фантастычнай літаратуры. Аб'ектам навуковага аналізу выступаюць апавяданні А. Бычкоўскага, А. Наварыча, Ю. Нератка. Творы названых аўтараў аналізуюцца ў кантэксце рэцэпцыі імі матываў і вобразаў славянскай міфалогіі.

Ключавыя словы: міфатворчасць, фантастычная літаратура, славянская дэманалогія, матывы пярэваратніцтва, топас Палесся.

Пастаноўка навуковай праблемы і яе значэнне. Разам з пашырэннем у прыгожым пісьменстве мінулага стагоддзя ролі пазітывісцка-сцыентысцкага накірунку не менш уплывовым фактарам з'яўлення і развіцця фантастычнай літаратуры варта назваць наступнае узмацненне ў ёй міфалагічнага пачатку. Адмаўляючыся ад навукацэнтрысцкіх настройаў новага часу, шэраг пісьменнікаў звярнуліся да сінтэзу творчай фантазіі і рэальнасці ў кантэксце другаснай семіялагічнай сістэмы. Згаданая тэндэнцыя ў сённяшнім вербальным мастацтве рэалізавалася на кардынальна розных узроўнях, што знайшло сваё адлюстраванне ў работах С. Авярынцава, Р. Кабакова, Ю. Лотмана, Я. Меляцінскага, З. Мінца, М. Эпштэйна і ін.

Асноўнай мэтай дадзенага даследавання выступае выяўленне спецыфікі беларускай фантастычнай літаратуры ў кантэксце сучаснай міфатворчасці. У сувязі з адзначаным вылучаюцца наступныя задачы: 1) акрэсліць формы бытавання міфалагічнага пачатку ў прыгожым пісьменстве ХХ–ХХІ ст.; 2) выявіць адметнасці рэцэпцыі беларускімі аўтарамі вобразаў і матываў славянскай міфалогіі; 3) вызначыць спецыфіку функцыянавання топаса Палесся ў сённяшняй беларускай фантастыцы.

Выклад асноўнага матэрыялу і агрунтаванне атрыманых вынікаў даследавання. Найбольш відавочнай формай праяўлення міфалагічнага светаадчування ў прыгожым пісьменстве выступае, па словах С. Авярынцава і М. Эпштэйна, арыентацыя майстраў слова на «першапачатковыя, архетыпічныя канстанты чалавечага і прыроднага быцця» [1, с. 224]. Дадзеная заканамернасць знайшла сваё адлюстраванне ў актыўным звароце аўтараў да першавобразаў, што ўтрымліваюць у сабе нязменнае каштоўнасна-сэнсавае ядро: дом, хлеб, агмень, дарога, дзяцінства, старасць, каханне, смерць і г. д. Акрэслены падыход, як правіла, абумоўлівае прыпавесцінасць, лірыка-філасофскую медытатывнасць нарацый (проза Я. Кавабаты, В. Казько, А. Платонава і ін.). Асобнай увагі заслугоўвае таксама досыць распаўсюджаная практыка ўзнаўлення глыбінных міфа-сінкрэтычных структур мыслення, што дэманструюць да- ці звышлагічную аснову быцця (раманы Ф. Кафкі, Х. Борхеса, Х. Каргасара, Коба Абэ і г. д.). Адзначаныя навукоўцы сярод найбольш відавочных прыкмет названага падыходу вылучаюць парушэнне прычынна-выніковых сувязей, вычварнае сумяшчэнне розных часоў і прастор, двайніцтва і «пярэваратніцтва» персанажаў.

Многія тэксты ХХ ст. характэрныя таксама, карыстаючыся словамі даследчыка Р. Кабакова, «актыўным умяшальніцтвам аўтарскага пачатку ў звыклія міфалагічныя вобразы і сюжэты, а таксама стварэннем уласных арыгінальных твораў, аналагічных міфам» [2, с. 13]. Пры гэтым ступень міфалагізму вар'іруецца ад выкарыстання асобных матываў альбо персанажаў у рэалістычным апавяданні да мадэлявання пісьменнікамі сваёй унікальнай сістэмы міфалагем. Пры гэтым Ю. Лотман, З. Мінц і Я. Меляцінскі падкрэсліваюць паступовае зніжэнне ролі міфалагічнага ў працэсе сюжэтабудавання, што ўжо з сярэдзіны мінулага стагоддзя можа быць інтэрпрэтавана «не столькі як сродак стварэння глабальнай “мадэлі”, колькі ў якасці прыёма, які дазваляе акцэнтаваць пэўныя сітуацыі і калізійныя прамыя або кантрастныя паралелі з міфалогіі» [3, с. 64].

Акрамя таго, варта заўважыць, што ў вербальным мастацтве акрэсленага перыяду шматлікія тыпы мастацкага міфалагізму амаль не існуюць ў ізаляваным выглядзе. Больш відавочнай выступае інтэнцыя на іх аб'яднанне як паміж сабою, так і з іншымі відамі вобразнага адлюстравання свету. Яскравым прыкладам апошняга з'яўляецца далейшае развіццё распачатых яшчэ ў эпоху антычнасці інтэграцыйных працэсаў паміж міфам і фантастыкай. Відавочная ж эвалюцыя класічнай формы

рэалістычнага рамана і наступнае засвойванне майстрамі слова новых жанравых мадыфікацыі сведчаць аб паспяховасці згаданых тэндэнцый.

У дадзеным кантэксце сучасная беларуская літаратура дэманструе шырокі інтарэс да паэтыкі незвычайнага, што нярэдка разгортваецца на прасторы фальклорных і этнічна самабытных пластоў народнага быцця і свядомасці, дзе яшчэ жывыя элементы міфалагічнага светасузірання.

Ядро адзначанага накірунку складаюць шматлікія сюжэты і вобразы славянскай народнай дэманалогіі, цэнтральнае месца сярод якіх займае матыў парэваратніцтва. Ідэя далучэння далёкіх продкаў беларусаў да таямніц фізічнай трансфармацыі цела з дапамогай звышнатуральных сродкаў бярэ свой пачатак яшчэ ў эпоху антычнасці, аб чым сведчыць Геродот у сваёй «Гісторыі»: «Эти люди, по-видимому, колдуны. Скифы и живущие среди них эллины, по крайней мере, утверждают, что каждый невр ежегодно на несколько дней обращается в волка, а затем снова принимает человеческий облик» [4, с. 245].

Зварот айчыннага прыгожага пісьменства да дадзенай тэматыкі перманентны (варта толькі ўзгадаць «Слова па паход Ігараў» ці зб. «Шляхціц Завальня» Я. Баршчэўскага). І калі спачатку гісторыя пераўтварэння чалавека ў жывёлу дэманстравала відавочную залежнасць ад усталяваных у фальклоры тыповых сюжэтных схем, то XX стагоддзе прыўнесла некаторыя змены ў рэцэпцыю літаратурай адпаведнага матыву.

З аднаго боку, назіраецца відавочная залежнасць аўтараў ад рэпрэзентаванага масавай культурай стэрэатыпу парэваратніцтва як небяспечнай некантралюемай хваробы (тэрыянтропіі). Згаданы падыход зрэдку набывае адмысловую нацыянальную афарбоўку. Напрыклад, у апавяданні А. Бычкоўскага «Нашчадкі неўраў» на падставе міфічнай генеалогіі беларусаў робіцца спроба стварэння містычнага дэтэктыву аб адвечным супрацьстаянні паляўнічых і вярвольфаў. Імкненне пісьменніка адасобіцца ад замацаванай у айчынным вербальным мастацтве традыцыі разумення ваўкалака выявілася таксама праз змену прасторавых каардынат бытавання названага вобраза і перанясенне дзеяння ў гарадскі антураж.

Іншы варыянт прачытання сучасным мастацтвам матыва парэваратніца прапаноўвае А. Наварыч у апавесці «Цкаванне вялікага звера», дзе цесна пераплятаюцца рэалістычны і фантастычны пачаткі. Пры гэтым робіцца ўстаноўка на праўдападабенства сюжэту, што, у сваю чаргу, паўплывала на аўтарскае вызначэнне жанру твора: палеская быль. Варыятыўнасць трактоўкі чытачом прадстаўленай гісторыі захоўваецца па працягу ўсяго дзеяння шляхам папераменнага акцэнтавання ўвагі на тым ці іншым полюсе акрэсленай антыноміі.

Пісьменнік звяртаецца да філасофскага асэнсавання феномена людскай адчужанасці, даводзячы да крайнасці непаразуменне Леўкі з соцыумам. Па шэрагу аб'ектыўных прычын, а таксама праз уласную маральную слабасць згаданы персанаж свядома парывае з грамадствам, аддаючы перавагу зграі шэрых ваўкоў. Апафеозам самаізаляцыі чалавека становіцца яго фізічная трансфармацыя ў звера. Адзначаны мастацкі прыём пэўным чынам накіроўвае нас да апавядання Ф. Кафкі «Пераўтварэнне». У абодвух выпадках метамарфозы герояў могуць быць інтэрпрэтаваныя як вынік драмы «маленькага» чалавека, які супраць сваёй волі сутыкаецца з грандыёзным і незразумелым лёсам, што прыводзіць да жыццевых пакут і непазбежнай смерці.

Своеасаблівым працягам «Цкавання вялікага звера» выступае апавяданне А. Наварыча «Рабкова ноч», дзе згаданая тэма звязана з вядомым казачным матывам пераўтварэння жанчыны ў маладую і прывабную дзяўчыну з дапамогай неўтамаваных сілаў прыроды.

Заканамерна, што гісторыі аб звышнатуральных пераўвасабленнях нярэдка лакалізуюцца на Палессі, чье геаграфічныя асаблівасці і звязаныя з імі побыт і звычаі мясцовага насельніцтва надзвычай спрыяюць стварэнню дадзеных сюжэтных расшэнняў.

Менавіта ў непраглядных паўднёвых мясцінах Беларусі адбываюцца падзеі «Закуцця» Ю. Нератка. У цэнтры мастацкага апавядання знаходзіцца жыццё глухой палескай вёскі, што, нібыта мележаўскія Курані, згубілася ў прасторы і часе. Пра атэмпаральнасць падзей у тэксце сведчыць кароткі экскурс у гісторыю мясціны: «...ішоў час, мяняліся князі, каралі, цары, генсекі, прэзідэнты, аб'яўляючы Закуццю сваю ўладу над імі. А Закуцце не мянялася» [5, с. 7]. Пэўны фантастычны эфект мадэлюецца таксама праз замкнёнасць топасу твора: «...схаванае ад астатняга свету Закуцце з райцэнтрам Дзежынам паўкругам злучана прасёлкавай дарогай праз Рудню, прамысловы пасёлак. Але гэтая грунтавая дарога, пасечаная каранямі векавых дрэў і ўезджаная гусенічнымі трактарамі да глыбокіх каляін, час ад часу робіцца непразнай – то ад ліўневых дажджоў, то ад зімовых завірух» [5, с. 7].

Акурат у такіх абставінах сталася магчымым выпадковае набліжэнне журналіста Кірылы Градоўскага да містычнага і невытлумачальнага мінулага свайго народа. Пры гэтым візіт героя да Паўночныхі можа быць інтэпрэтаваны як вядомы казачны матыў сустрэчы юнака са старухай-жрыцай (Бабай-Ягой) з мэтай прахаджэння ім абраду ініцыяцыі. Вынікам такога ўзаемадзеяння ў аўтара становіцца перадача персанажу старажытнай кнігі замоваў – рукапіснага сховішча мудрасці і велічы продкаў.

У сувязі з адзначаным варта падкрэсліць наяўнасць ў апавяданні рэальнага і фантастычнага планаў з выразным дамінаваннем першага з іх. Дадзеная акалічнасць разам з уласцівым пісьменніку іранічным стылем перадачы падзей прыводзіць да разбурэння ілюзіі прысутнасці чужоўнага ў тэксце, характэрнай твора аналагічнай тэматыкі.

Так, напрыклад, знакамітая вядзьмарка Палесся аказваецца, у першую чаргу, звычайнай адзінокай жанчынай, абцяжаранай колам трывіяльных жыццёвых праблем. А таямнічую дарогу да прытоенай балотамі вёсачкі можна знайсці з дапамогай вопытных праваднікоў, якія «за свае паслугі звычайна бралі гарэлкай, але згаджаліся і на грошы, бо ў Закуцці ў любы час можна было разжыцца самагонам» [5, с. 8].

У сённяшняй тэхнізаванай цывілізацыі, на думку Ю. Нератка, амаль не засталася месца для ірацыянальнага пазнання быцця. Нават вёска, будучы апошнім апірышчам старога свету, паступова выціскае звышнатуральнае ў сферу функцыянавання прымхаў і забабонаў. Своеасаблівым пацверджаннем таму выступае выпадковая і нават абсурдная страта Кірылам Градоўскім старажытнага манустрыпту ў аўтобусе падчас падарожжа з Закуцця ў горад.

Вывады і перспектывы наступнага даследавання. Разгледжаныя вышэй тэксты сведчаць аб інтэнцыі сучаснай беларускай фантастычнай літаратуры на ўзнаўленне і пераасэнсаванне матываў і вобразаў славянскай міфалогіі. Пры гэтым назіраецца мадэляванне аўтарамі двух адрозных пластоў рэальнасці: рацыянальнай і ірацыянальнай, а таксама канцэнтраванне некаторых сюжэтаў вакол топаса Палесся («Цкаванне вялікага звера», «Рабкова ноч» А. Наварыча, «Закуцце» Ю. Нератка). Акрамя таго, распаўсюджанне атрымала распрацоўка так званага гарадскога фальклора («Нашчадкі неўраў» А. Бычковаўскага).

Атрыманыя вынікі могуць быць паспяхова апліцыраваны на іншыя тэксты сённяшняга беларускага прыгожага пісьменства («Кветкі самотнай князёўны» Л. Адамовіч, «Падарожжа на Буцафале» В. Адамчыка, зб. «вяхэра манекенаў» Р. Баравіковай, зб. «Пякельны рай» А. Бароўскага і ін.) з мэтай выяўлення агульных заканамернасцей узаемадзеяння фантастыкі і міфа на сучасным этапе.

Крыніцы і літаратура

1. Аверинцев С. С. Мифы / С. С. Аверинцев, М. Н. Эпштейн // Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева / редкол. : Л. Г. Андреев, Н. И. Балашов и др. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 752 с.
2. Кабаков Р. И. «Повелитель колец» Р. Р. Толкина и проблема современного мифотворчества : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Р. И. Кабаков ; Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена. – Л., 1989. – 25 с.
3. Лотман Ю. Литература и мифы / Ю. Лотман, З. Минц, Е. Мелетинский // Мифы народов мира : энциклопедия : в 2 т. Т. 1. – М. : Сов. энцикл., 1982. – С. 58–65.
4. Геродот. История / Геродот ; пер. и прим. Г. А. Стратановского. – Л. : Наука, 1972. – 604 с.
5. Наварыч А. Рабкова ноч : аповесці, апавяданні / А. Наварыч. – Мінск : Мастац. л-ра, 1988. – 173 с.
6. Нераток Ю. Закуцце : апавяданні / Ю. Нераток. – Мінск : Мастац. л-ра, 2007. – 246 с.

Аммон М. Білоруська фантастична літаратура в контексті сучасної міфотворчості. Статтю прысвечана досліду особливостей прояву міфотворчих процесів у сучасній білоруській фантастичній літаратурі. Об'єктом наукового вивчення обрано оповідання А. Бичковського, А. Наварича, Ю. Нератка. Твори названих авторів проаналізовано в контексті рецепції мотивів та образів слов'янської міфології.

Ключові слова: міфотворчість, фантастична літаратура, слов'янська демонологія, мотив перевертництва, топос Полісся.

Аммон М. Белорусская фантастическая литература в контексте современного мифотворчества. Статья посвящена исследованию особенностей проявления мифотворческих процессов в современной белорусской фантастической литературе. Объектом научного исследования выступают рассказы А. Бычковского, А. Наварича, Ю. Нератка. Произведения названных авторов анализируются в контексте рецепции ими мотивов и образов славянской мифологии.

Ключевые слова: мифотворчество, фантастическая литература, славянская демонология, мотив оборотничества, топос Полесья.

Ammon M. Belarusian Science Fiction in the Context of Modern Myth-Making Processes. The paper investigates the role of myth-making processes in modern Belarusian science fiction. The objects of study are the stories written by A. Bychkousky, A. Navarych, Y. Neratok. These works are being analyzed in the context of reception of themes and images from Slavic mythology.

Key words: myth, mythopoesis, science fiction, Slavic demonology, lycanthropy theme, the topos of Palesseye.

Артыкул паступіла ў рэдакцыю
17.02.2013 р.

УДК 821.161.2=162.1'04.09

Олена Бай

Концепт світу в поезії Данила Братковського

У статті схарактеризовано багатоплановість концепту світу в польськомовній поезії Данила Братковського, визначено його основну роль у структурному та змістовому наповненні збірки «Świat po części przezyrzany». Проаналізовано іманентні та трансцендентні мотиви символу світу, акцентовано на його авторській конкретизації за допомогою локальних образів й алюзій. На прикладі концепту світу скласифіковано основні елементи концепту та визначено шляхи його модифікації в бароковій поезії українсько-польського порубіжжя.

Ключові слова: концепт, бароко, локальні мотиви, авторська концепція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Польськомовна поетична збірка «Świat po części przezyrzany» («Світ, по частинах розглянутий») Данила Братковського довгий час була для дослідників та читачів загубленим «діамантом у попелі» [4, с. 42]. Сповнена найцінніших рис літератури свого періоду, сьогодні вона стає джерелом відкриттів для українських та польських науковців. Поєднуючи дві національні літературознавчі школи в межах українсько-польської субкультури Речі Посполитої, яка наприкінці XVII ст. не розрізняла категорій «своїї» та «чужої» в сучасному розумінні цих понять, а спиралася на спільний моральний і духовний модус, піднімаючися до загальноєвропейського рівня. У цьому аспекті творчість Данила Братковського актуальна для наших сучасників і вимагає докладного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. В історичному контексті діяльність Данила Братковського досліджена докладніше: розпочав її поширеною згадкою про письменника Самійло Величко [2, с. 260] і продовжили літературознавці, які зацікавилися цією тематикою. Особливої уваги заслуговують роботи Валерія Шевчука [1; 4] та Ростислава Радишевського [7, с. 345–358].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Тематична зумовленість виникає вже із самої назви книги, яка вказує на основне концептичне начало – образ світу в усій його багатогранності. Відразу ж виникає запитання: чи може претендувати представлений автором світ на статус цілісного, чи це лише фрагменти, невеликі замальовки, вирвані з життя наприкінці XVII ст.? Чи окремість частин цього світу не призвела до його радикального розподілу та контрверсії?

Знаємо, що Данило Братковський здобув хорошу освіту в Києві, був обізнаний із європейською культурою, за дорученням короля виконував місії державного та міжнародного значення, займав високе суспільне становище, однак проживав на периферії Речі Посполитої – її східних теренах, що не могло не позначитися на локальному характері його поезії. Отож, наступне логічне питання – універсальність його поетичного світу.

Ці та інші проблеми, пов'язані з концептом світу, потребують розв'язання, як тільки читач чи дослідник береться до інтерпретації назви збірки.

У вступі до сучасного, фототипічного видання книги 2004 р. Валерій Шевчук зазначає, що в першому, програмному вірші на концепт світу покладено основний естетичний акцент: «поет вістить, що він “світ оцей змішав” і дивиться на нього жартома, отже, текст можна сприймати як жарт, забаву або побачити в ньому “правди всю поставу”, тобто зміст потрібно розуміти у двох вимірах: